

A MAGYARSÁG ETNOGENEZISÉNEK PALEOANTRO- POLÓGIÁJA

(Doktori értekezés tézisei)*

Irta: LIPTÁK PÁL

(József Attila Tudományegyetem Embertani Intézete, Szeged)

A magyar őstörténet (etnogenezis) embertani aspektusának kutatásában a magyar antropológusok (BARTUCZ, MALÁN, NEMESKÉRI, LIPTÁK, TÓTH) a különböző időkben, különböző érdeklődési iránnyal és elmélyültséggel vették ki részüket. Értekezésem a korábbi munkáknál is *szélesebb alapokon*, a *saját* magam által kidolgozott paleoantropológiai *kutatási* módszer szerint kívánta a magyarság etnogenezisével kapcsolatos embertani kérdések megoldását előrevinni.

A magyar embertani irodalomban 1950 előtt a *Homo sapiens* taxonjaira vonatkozó egységes, magyar szerzőtől származó kranioszisztematika helyett előzményként csupán néhány résztanulmány állt rendelkezésre, így PÁPAI Károlynak az ugor típusra vonatkozó cikke (1894) és BARTUCZ több értékes munkája. Az elsősorban az europidokra és a mongolidokra vonatkozó egységes rendszert — minthogy ennek hiányát éreztem — magam dolgoztam ki fokozatosan az egyes jellegegyüttesek minőségi és mennyiségi (morfológiai és metrikus) diagnózisával együtt. A következő taxonok kerültek részletesebb elemzésre (megjelölve a vizsgálati anyagot is): az *uráli* — osztyák koponyák (1950); honfoglaló magyarok (1954); múlt század végi élő osztyák népesség (1954); a fontosabb europidok — Kérpusztá (1953); a turanidok — honfoglaló magyarok (1955); a pamíri rassz — honfoglaló magyarok (1955); a mongolid nagy rassz és ezen belül az egyes mongolid rasszok — avarok (1959); összefoglaló antroposzisztematika (1962 és 1965). Ezek szerint a taxonómiai alapvetés (1950—1965 között) az értekezés előzményeként megtörtént, amit előre közölt elvi és módszertani tanulmányok egészítettek ki (1961—1966). Ezek után az alábbi feladatokat kívántam az értekezésben megoldani.

a) Részletesebben tanulmányozni a honfoglalást megelőző századok (5—9. század) népességét a *magyar etnogenezis szempontjából*.

b) A nyelvészet, a régészet, a néprajztudomány és a prehistória eredményeit a paleoantropológiai kutatás eredményeivel *szintézisbe hozni*.

*

1. Az értekezésben követett módszerem abból indul ki, hogy a *Homo sapiens* polimorf és politipikus faj és ez a két jelenség egy-egy vizsgált

* A fenti című értekezését a szerző 1969. január 15-én védte meg.

népeesség vagy széria esetében is megmutatkozik. A politipikus emberi faj térbelileg elkülönülő alfajokra (subspecies, földrajzi rassz) és még további taxonokra tagolható. A szériák bármilyen részletekbe menő elemzése helyett pontosabb képet kapunk, ha az *intraszeriális analízist* is elvégezzük a korábban térben is elkülönülő taxonok diagnózisa céljából. Mindehhez szükséges a csontvázanyagon alapuló kranioszisztematika kiépítése — a mi esetünkben — az europid és mongolid nagyraszra vonatkozóan. Ezt korábbi munkáimban fokozatosan végeztem el, az eredményeket ebben az értekezésben foglaltam össze. Különösen jelentős az europid és mongolid nagyraszok részletes morfológiai-taxonómiai differenciáldiagnózisa. Erre nagy szükség van, mert az embertani irodalomban ebben a tekintetben sok helytelen és megalapozatlan véleménynyel találkozunk.

2. A főleg az europidokra és a mongolidokra vonatkozóan új taxonómiát nagyobb antroposzisztematikai keretben helyeztem el, amely négy nagyraszszal különböztet meg, ezek:

- a) a veddo-ausztraliid,
- b) az europid (és europoid),
- c) a mongolid (és mongoloid), valamint
- d) a negrid (és negroid) nagyraszsz.

Az amerindidek komplexuma nem önálló nagyraszsz, hanem hibridizáció útján jött létre, feltehetőleg trihibrid eredetű. A korábbi szerzők általában három nagyraszszal különböztettek meg, a négy nagyraszsz elkülönítése azonban közelebb hozza rendszerezésünket az objektív valósághoz.

3. A paleoantropológiai széria taxonómiai elemzését különösen indokoltta teszi az a körülmény, hogy ez a minta tulajdonképpen nem egy populációt, hanem több nemzedéket képvisel együtt, így — a familiáris kapcsolatok miatt — az embertani komponensek megisméklődése feladatunkat könnyebben elvégezhetővé teszi. Az ilyen természetű eredményes munkához hosszú gyakorlás útján kialakult és következetes *morfo-taxonómiai szemlélet* szükséges. Ennek lényeges ismérvei:

- az állandó mérlegelés,
- a kvantitatív jellegek mellett a kvalitatív jellegek fokozottabb figyelembevétele,
- a jellegek sokszor túlságosan is öncélú elemzése helyett a jellegegyüttesek (total morphological pattern) felismerése,
- az egyes jellegek taxonómiai különbözőértékűsége elvének következetesen szem előtt való tartása.

A mikroevolúció (vagy a szovjet antropológusok terminológiája szerint: a rasszgenezis) bizonyos változásokat előidéző ugyan, de az általam súlypontilag vizsgált aránylag rövid időintervallumban zavart nem okoz.

4. Az általam követett módszer különös fontosságot tulajdonít a *temetőn belüli* (temetőtérkép alapján való) térben is megmutatózó differenciálódásnak, amikor egyrészt a régészeti mellékletekkel való összefüggést, másrészt a temetőben elkülönülő (nagy-családi, esetleg nemzetségi) csoportok embertani képét is vizsgálja. Mint majd később látni fogjuk, az avar korban különösen érvényes az a megállapítás, hogy a szériát nem lehet egységnek tekinteni. Az ilyen természetű elemzéshez az alábbi feltételek szükségesek:

- a) a temető nagy sírszámú (illetőleg a feltárt csontvázanyag nagy eset-számú) legyen;
- b) szükséges a jó temetőtérkép;

c) természetes feltétel, hogy a temetőn belül a régészeti mellékletek jelle-
gében különbség legyen, vagy pedig társadalmi rétegződés legyen kimutat-
ható.

5. Nagy számú paleoantropológiai közlemény kritikai tanulmányozása
után arra az eredményre jutottam, hogy a kutatók állásfoglalása gyakran két
véglelet tükröz, ezeket egyrészt „autochtonizmusnak”, másrészt „migracioniz-
musnak” javaslom elnevezni. Az előző felfogás hívei a Föld csaknem minden
táján a népségek helyi (autochton) fejlődését hangsúlyozzák, és a bekövet-
kező változásokat (pl. brachycephalizáció) endogén tényezőkkel magyaráz-
zák. A migracionizmus, szélsőséges formájában, úgyszólván minden ember-
tani változást az egyes embercsoportok vándorlásával magyaráz. A valóság-
ban a különböző tájzónákban a populációk embertani arculatának változását
más és más folyamatok hozzák létre. Az erdőövezetben, a steppék és a félsí-
vatagok szemiárid tájain a kontinuum (letelepedett, földművelő) népesség és
a vándorló népesség szélsőségei között a legkülönbözőbb átmenetek megta-
lálhatók. E jelenségek felismerése a paleoantropológiai kutatásoknál nem
csekély jelentőségű.

A *népvándorlásoknak* több formája lehet: szétterjedés, beszivárgás (infiltra-
ció) vagy olyan nagy arányú, a földművelő népeknél szokatlan népvándorlás,
mint a germán népek „Völkerwanderung”-ja; méreteiben és hatásában azon-
ban valamennyit fölülmúlják a steppei lovasnomádok tért ölelő nagy és gyors
vándorlásai, amelyet a lónak lovaglásra való használata, és a nagyállattartás
tesz lehetővé. Letelepdedt népességről a Kárpát-medence központi steppei
és erdős-steppei tájain (főleg az őskorban) beszélhetünk. Később a hunok,
protobulgárok, avarok (varchoniták) és magyarok a steppei lovasnomádok
népvándorlásával kerültek a Közép-Duna-medencébe. Ugyanakkor viszont
kontinuum autochton népességgel is kell számolni, főleg a bükkerdővel és tű-
levelű erdővel borított peremtájakon. A paleoantropológiai vizsgálatoknál is
figyelmet kell fordítanunk a földrajzi miliő különbözőségére, anélkül, hogy a
geográfiai fatalizmus hibájába esnénk.

6. A *magyarországi hunok* a legtöbb kutató véleménye szerint a hszüng-
nukkal azonosíthatók, akik a Han-dinasztia idejében a kínai birodalom északi
határán éltek. Ez a feltevés valószínűnek látszik; a hszüng-nuk egy része be-
hódolt a kínaiaknak, az északabbra és nyugatabbra lakó törzsek pedig elvándoroltak
Közép-Ázsia felé, ahol egy részük megalapította a fehér hun (hefta-
lita) birodalmat. A hun törzsszövetség nagyobb része nyugat felé vándorolva
a Volgánál a keleti gótok jelentős birodalmát zúzta szét. A magyarországi
hunok antropológiai képe kevésbé ismert. A torzított koponyák a hun korszak-
ból származnak; foltehető, hogy a hun törzsszövetségbe tartozó alánoknál
volt elterjedve ez a szokás. A *hun-preavar korszakban* minden bizonnyal proto-
bulgárokkal is számolhatunk.

7. 568-ban egy új, hatalmas lovasnomád nép jelent meg a Kárpát-medencé-
ben, akiket általában *avaroknak* nevezünk, de valójában a varchonitákkal
azonosak. A magyarországi avarokra vonatkozóan jelentős számú temetőt
vagy temetőrészletet tártak föl. Az embertani feldolgozás semmiképp sem ma-
radt el a régészeti feldolgozás ütemétől. Saját magam számos nagy avar kori
széria egységes szempontok szerinti szisztematikus vizsgálatát végeztem el,
amely nemcsak az avar kori népesség embertani arculatára, hanem az avar
társadalom szerkezetére nézve is a paleoantropológia oldaláról lényeges új
tudományos eredményeket hozott. Ebben az értekezésben is néhány nagyobb

esetszámú vagy etnogenetikai szempontból fontos avar kori szériát vizsgáltam. Együttvéve az avar kor szériáiban is természetesen az európidok dominálnak. Ha az egyes taxonómiai csoportokat tekintjük, a rövidfejúek túlsúlya mutatható ki, amely az egész avar kori népesség 28%-át teszi. Szinte egyenlő arányszámban, kereken 19%-ban, mutathatók ki egyrészt a nordidok (magas termetű, keskenyarcú, hosszúfejű és markáns koponyarelieffel jellemezhető jellegegyüttes) és másrészt az ugyancsak markáns, gerontomorf vonásokkal rendelkező, de szélesarcú cromagnoidok. A mediterránok aránya valamivel a 15% alatt marad; végül említést érdemelnek a néhány szériára jellemző, ősi szabású, rendszerint chamaekran európidok. A törzsökös avarokra a mongolidok és mongoloidok (europo-mongolidok) jellemzőek, ezek együttvéve az avar kori népesség közel 16%-át jelentik. Az egyes mongolid rasszokat is diagnosztizálni lehetett, és pedig saját taxonómiai munkásságom alapján kidolgozott ismérvek segítségével. Az egyes mongolid rasszok részesedési arányukban vett sorrendje a következő: bajkái (ősi mongolid), szinid (távol-keleti mongolid), szajáni (alacsonyarcú mongolid, tungid) és a keskenyarcú, rövidfejű, belsőázsiai mongolid. Az europo-mongolidok közül a jenízei rassz mutatható ki legnagyobb arányszámban ebben a korszakban.

8. Az avar korra jellemző, hogy a régészeti mellékletek alapján csoportok mutatkoznak (pl. préselt-lemezés, illetőleg griffes-indás csoport stb.), amelyek a temetők belül térbelileg is elkülönülhetnek. Az avar társadalomban a kiemelkedő személyiségek sokszor magányosan temetkeztek. Ugyancsak elkülönülnek a vezetőréteg kis sírszámú temetői. A fentebb említett eltérő jellegű régészeti mellékleteket kronológiailag szokták értelmezni régészeink, jól lehet sok esetben egy temetőkön belül mind a két melléklettípus előfordul. Fontos eredmény, hogy a régészeti leleteknek az embertani anyaggal való korrelációjából nem lehet egyértelmű következtetéseket levonni. A népvándorlás kori régészeti kutatás jövő feladata vizsgálataim alapján, hogy a minden kétséget kizáróan belső-ázsiai származású (azaz mongolid jellegű) temetők vagy temetőrészek régészeti elemzése minél nagyobb anyag alapján elvégzésre kerüljön.

9. A magyar honfoglalást 896-ra szokták helyezni; feltehető azonban, hogy finnugor törzsek már az 5. századi bolgárokkal, de még nagyobb a valószínűsége annak, hogy a történelmileg kellő súllyal még nem értékelt 250 éves avar uralom alatt érkeztek hazánkba. Az, hogy kalandozó magyar törzsek a honfoglalás előtti évtizedekben a Kárpát-medencében jártak, közismert tény. Hogy az ennél is korábbi etnikai honfoglalás konkrétan mikor és hogyan történt, azt nagyon sokoldalú, teljes történelmi objektivitáson nyugvó, komplex vizsgálattal lehet majd eldönteni, mindazon tájak 10–11. századi népességének tanulmányozása alapján, ahol ma is túlnyomó részben magyar nyelvű települések találhatók. — Szükséges itt rámutatni a kutatók többsége által elfogadott 670 körüli új néphullám megjelenésére.

A török nyelvű bolgárok és magyarok közt tartós kapcsolat volt, a történelemben több ízben együtt bukkantak föl. A magyarokat más népek többféle névvel illették; ezek a magyar őstörténet, illetőleg etnogenezis egy-egy szakaszára is fényt vetnek, pl. az onogur elnevezés az ugor nyelvű magyarság legfontosabb török komponensére utal. A bizánci források türköknek nevezik a magyarokat annak bizonyosságául, hogy valamikor a türk birodalomba tartó kazár kaganátus keretében éltek. A kazárok elődei a szabirok voltak, a

magyarokra néha ezt az elnevezést is alkalmazták. Végül a magyarok baszdsírt (baskír) elnevezése is felbukkan, különösen az arab geográfusoknál.

10. A korábban kialakult történeti nézetek alapján a *magyarság* részletesebb *antropológiai elemzése* csak a 10. századtól indulhat meg. A „honfoglaló magyarok” azonban nem a magyarság egészét, hanem annak vezetőrétegét, illetőleg török eredetű (onogur) etnikai komponenseit jelentik. Ezeket olyan temetkezések jellemzik, ahol lókoponyát és lábszárcsontokat, nyílhegyeket, íjat (íjlemez), tegezvereteket, lószerszámokat találunk, és a nőknek a lóval vagy lószerszámmal való temetkezésein kívül is megvannak a karakterisztikus mellékleteik. Árpád népének a 9. század végén való megjelenése történelmileg igazolt, számos — inkább kisebb — temetőjük ismeretes. A főleg 11. századra tehető köznépi temetők — legalább is a központi tájakon — etnikailag magyarok, mert akkor már a hajkarika etnikum-jelző szerepe megszűnt.

A könnyebb összehasonlítás céljából megismétlem: az *avar kori* népeségre az europidokon belül jellemző a brachykranok nagy aránya, a cromagnoidok és nordoidok jelentős részesedése; igen fontos továbbá a *mongolidok* és *mongoloidok* 16%-ot kitevő aránya. Ha a honfoglalás- és Árpád-kori népeséget összevontan nézzük, az europidok között a nordoidok és mediterránok vezetnek, amely két rasszkomponens a honfoglaló magyarok vezetőrétegében is kimutatható. A cromagnoidok aránya az avar koriakéval azonos, míg a brachykranok részesedése jelentősen kisebb. A 10—11. században tehát nem a brachycephalizáció következett be, hanem inkább fordított jelenség figyelhető meg (a népeség szubsztitúciója). Még egy jelentős különbség, hogy a tulajdonképpen *mongolidok* a *honfoglaló magyarok között egyáltalán nem fordulnak elő*, hanem csak mongoloidok (europo-mongolidok), akiknek aránya a honfoglalás és Árpád-korban alig több 6%-nál.

11. A honfoglaló magyarok már eljutottak az osztálytársadalom szintjére, kialakult a nomád feudalizmus, és legalább három réteg volt megkülönböztethető: a nemzetségfők (bőség) és a velük nagy-családi kapcsolatban álló vezetőréteg, a harcos jobbágyok, illetőleg katonai kíséret, amely utóbbi etnikailag heterogén volt, végül pedig a köznép (ínség) legnagyobb számarányú tömege. Az egyes társadalmi rétegek embertani arculatára vonatkozóan az alábbiakat állapítottam meg:

a) A *vezetőrétegre* a turanid, az urali, a pamíri és egyéb brachykran rassz-
elemek a legjellemzőbbek.

b) A *középréteg* embertani képe a vezetőrétegtől határozottan eltér, jöllehet a középréteget alkotó rasszkomponensek kisebb arányban a vezetőrétegben is megtalálhatók voltak. Ennek a harcos rétegnek leglényegesebb összetevői a mediterrán, a nordoid (ez lehet magastermetű robusztus mediterrán is) és a pamíri rassz. Nagyon sajátos és jellemző, hogy a turanid és urali rassz ebből a rétegből úgyszólván teljesen hiányzik.

c) A *köznép* embertani komponenseit a nagy esetszámú szériák alapján jellemezhetjük. Ha ezeket együttvéve tekintjük, a középréteghez hasonlóan a mediterrán és a nordoid összetevő a legszámottevőbb, de ezen kívül jelentős a cromagnoidok részesedése. Általában a cromagnoid-A rassz mutatható ki nagyobb arányban, de némely esetben a cromagnoid-B komponensnek is számottevő a népeségben való részesedése, amit — éppen ritka előfordulása miatt — jellemzőnek kell tartani.

12. Értekezésemben újabb adatokat szolgáltattam a jelképes és a sebészi trepanáció (koponyalékelés) jelenségének előfordulásához, amelyet — a tár-

sadalmi helyzetre való tekintet nélkül — éppúgy a magyar etnikum indikátorának kell tekinteni, mint pl. egy jellegzetes régészeti tárgyát.

13. A 10—11. századi magyarság etnikai spektruma igen sokszínű, de az ugor nyelvcsaládba tartozó magyarok voltak túlsúlyban, ezért ez a nyelv vált egyeduralkodóvá a Közép-Duna-medence központi tájain. Ehhez lényegesen hozzájárul a steppei nomád népek szinte kontinuuus jelenléte, a hunoktól kezdve a protobulgárokön és az avarokon át a honfoglaló magyarokig. Jóllehet 800 körül Nagy Károly Pannóniában megtörte az avarok uralmát, az avar—magyar továbbélés az ország számos területén, így különösen a Tiszántúlon, igazolható. Ebben az értekezésben Szarvas—Kákapuszta—Kettőshalom szolgál jelentős bizonyítékul, továbbá Rákóczi-falva—Kastélydomb még csak kéziratban feldolgozott hasonló jellegű avar—magyar temetője.

A magyar etnogenezis szempontjából nagyon fontos a bolgár—török kapcsolat. A 8—9. századi volgai bolgárokról jó képet ad a Bolsie Tarchanü melletti temető embertani anyaga, amelyet AKIMOVA vizsgált. A Tarchanü helynév a magyar Tárkánynak felel meg, az ilyen településnév nem ritka Magyarországon. Ezt az anyagot Moszkvában alkalmam volt taxonómiai szempontból tanulmányozni. AKIMOVA megállapítja, hogy az általam korábban vizsgált Duna—Tisza közti honfoglalók sok megegyezést mutatnak a volgai bolgárokkal. Az általam végzett taxonómiai elemzés arra az eredményre vezet, hogy az európid jellegű rövidfejűek (több-kevesebb pamíri vonással), a turanidok és a hosszúfejű komponens mind a két helyen megtalálható; míg azonban a Duna—Tisza közti honfoglaló magyaroknál még az urali rassz is jelentős, a volgai bolgároknál ehelyett cromagnoidok (Andronovo-típus) lépnek fel. — A volgai bolgár koponyákon számos esetben jelképes (szimbolikus) trepanáció is megfigyelhető volt.

14. Korábban szembeütköző volt az a dilemma, hogy a régészeti mellékletek alapján honfoglaló magyarnak nevezett csoport paleoantropológiai vizsgálata határozottan a különböző török eredetű törzsi csoportokra jellemző (röviden: törökös) vonásokat mutatott, holott a magyarok minden kétséget kizáróan az ugor népek körébe tartoznak. Ennek a látszólagos ellentmondásnak feloldására vállalkozott ez az értekezés, amikor a magyarság etnogenezisének korábbi szakaszát inkább csak érintve, annak az 5—12. századok közti időszakára vonatkozóan új tényanyagot vizsgált meg, és eddig még fel nem tárt összefüggésekre mutatott rá.

ПАЛЕОАНТРОПОЛОГИЯ ЭТНОГЕНЕЗА ДРЕВНИХ ВЕНГРОВ

(Тезисы докторской диссертации)

П. Лунтак

В исследовании антропологического аспекта венгерской предистории (этногенеза), венгерские антропологи (БАРУЦ, МАЛАН, НЕМЕШКЕРИ, ЛИПТАК, ТОТ) принимали участие в разное время с различными направлениями интереса и разной степенью интенсивности. Моя диссертация желает способствовать решению антропологических вопросов, связанных с этногенезом венгров, на основах, более широких чем предыдущие работы, по методу исследования палеоантропологии, выработанному мною.

В венгерской антропологической литературе до 1950 года вместо единого труда о краниосистематике венгерского автора, относящегося к таксонам Homo sapiens, имелись только несколько частных очерков, как, например, статья Кароя ПАПАИ об угорском

типе (1894) и много ценных работ БАРТУЦА. Чувствуя необходимость, он сам выработал постепенно единую систему, относящуюся в первую очередь к европеоидной и монголоидной расам первого порядка (в дальнейшем: европидная, монголоидная) вместе с качественным и количественным (морфологическим и метрическим) диагнозом отдельных антропологических признаков. Следующие таксоны подвергались более подробному анализу (с обозначением и материала исследования): уральский — хантыйские черепа (1950); венгры-завоеватели страны (1954); ханты, жившие в конце прошлого столетия (1954); более важные европиды — Керпуста (1953); южносибирская раса — венгры-завоеватели страны (1955); памирская раса — венгры — завоеватели страны (1955); монголоидная большая раса и внутри этого отдельные монголоидные расы — авары (1959); Побобщающая антропосистематика (1962 и 1965). Как видно, таксономическое обоснование (от 1950 до 1965), дополняемое ранее опубликованными принципиальными и методическими статьями, сделано. После этого я хотел решить в диссертации нижеследующие задачи.

а) Изучать подробнее народонаселение веков, предшествующих завоеванию страны (5—9 вв.) с точки зрения этногенеза венгров.

б) Синтезировать результаты палеоантропологического исследования с результатами лингвистики, археологии, этнографии и протоистории.

*

1. Мой метод, используемый в диссертации, исходит из того, что *Homo sapiens* является полиморфным и политипическим видом, следовательно, полиморфия и политипия проявляются и в случае одного исследуемого народонаселения или исследуемой серии. Политипический человеческий вид разделяется на подвиды, отделяющиеся в пространстве (subspecies, географическая раса) и на дальнейшие таксоны. Более точная картина получается, если вместо любого подробного анализа серий сделаем интрасериальный анализ с целью диагноза таксонов, отделяющихся ранее и в пространстве. Для всего этого необходимо развивать краниосистематику, основанную на скелетном материале, относительно европидной и монголоидной большим расам — в нашем случае. Это было осуществлено мною постепенно в предыдущих работах, результаты которых сведены в настоящей диссертации. Особенно значительным является подробный морфолого-таксономический разграничительный диагноз европидной и монголоидной больших рас. В этом большая надобность, так как в антропологической литературе встречается много неправильных и необоснованных мнений в этом отношении.

2. Таксономия, новая в первую очередь относительно европидным и монголоидным, помещена мною в большей антропологической рамке, различающей четыре больших расы, именно:

- а) веддо-австралидная,
- б) европидная (и европеоидная),
- в) монголоидная (и монголоидная), а также,
- г) негридная (и негроидная) большая раса.

Американский комплекс не является самостоятельной большой расой, а возник путём метизации, предположительно он — тригибридного происхождения. Авторы раньше различали обычно три больших расы, но отделение четырёх больших рас приближает нашу систематику к объективной действительности.

3. Таксономический анализ палеоантропологической серии оправдывается в особенности тем обстоятельством, что серия представляет не одну популяцию, а несколько поколений вместе, таким образом, — вследствие семейных связей — повторение антропологических компонентов облегчает нашу задачу. Для успешной работы такого рода необходим последовательный морфо-таксономический взгляд, оформленный путём длительных опытов. Существенными критериями этого являются:

постоянное рассуждение, усиленный учёт качественных признаков наряду с количественными признаками, познание совокупности морфологических признаков (total morphological pattern) вместо часто чрезвычайно самоцельного анализа признаков, последовательный учёт принципа таксономической неоднородности отдельных признаков.

Микроэволюция (или по терминологии советских антропологов, расогенез) хотя и вызывает некоторые изменения, но в относительно коротком периоде, исследованном мною, они незначительны.

4. Мой метод придаёт особенную важность дифференцировке внутри могильника (на основе карты могильника), оказывающейся и в пространстве, исследуя с одной стороны

связь с археологическими инвентарями с другой, антропологический облик отделяющихся в могильнике групп (большой семьи или, может быть, рода). Как мы увидим позднее, в аварской эпохе особенно действительным является установление, что серию нельзя считать единством. Для анализа такого рода нужны следующие условия:

а) многочисленность могил в могильнике (лучше сказать многочисленность вскрытого скелетного материала);

б) нужна хорошая карта могильника;

в) естественное требование различие в характере археологических инвентарей внутри могильника, или наличие общественного расслоения.

5. После критического изучения многочисленных палеоантропологических публикаций я пришёл к выводу, что позиция исследователей часто отражает две крайности, для обозначения которых предлагаю термины «автохтонизм» и «миграционизм». Сторонники первого из них подчёркивают местное (автохтоническое) развитие народонаселения почти на всех краях земли и наступающие изменения (например брахцефализацию) они объясняют с эндогенными факторами. Миграционизм, в своей экстремной форме, объясняет почти все антропологические изменения с миграцией отдельных человеческих групп. В действительности изменения антропологического облика популяций в различных зонах вызываются различными процессами. В лесной полосе, в степях и полупустынях, между крайностями постоянного (заселившегося, земледельческого) и мигрирующего народонаселения находятся самые различные переходы. Познавание этих явлений имеет немалое значение при палеоантропологических исследованиях.

Переселение народов может иметь несколько форм: распространение, просачивание (инфильтрация) или такое грандиозное, непривычное у народов-земледельцев переселение, как «Völkerwanderung» германских народов; однако все они превзойдены по размерам и действию большими и быстрыми распространяющимися на большие территории переселениями степных кочевников. Этому способствуют использование коня на катанье верхом и скотоводство. О заселившемся народонаселении можно говорить на центральных степных и лесостепных ландшафтах Карпатского бассейна (главным образом в первобытные времена). Позднее гунны, протоболгары, авары (вархониты) и древние венгры попадали в бассейн Среднего Дуная вследствие переселения степных кочевников. В то же время надо принять в расчёт и постоянное народонаселение, находившееся главным образом на окраинах, покрытых буковыми и хвойными лесами. При палеоантропологических исследованиях также надо обращать внимание на разность географической среды, избегая ошибку географического фатализма.

6. По мнению большинства исследователей, *гуннов, находившихся на территории Венгрии* можно отождествлять с хсиунг-ну, жившими во время династии Хан на северной границе китайской империи. Предположение это кажется вероятным; часть хсиунг-ну покорилась китайцам, а племена, жившие на севере и на западе переселились в направлении Средней Азии, где часть их основала империю эфталитов. Большая часть гуннского племенного союза продвигалась к западу, разрушила империю восточных готов у Волги. Антропологический облик гуннов, находившихся на территории Венгрии мало известен. Искусственно деформированные (макроцефальные) черепа происходят из гуннской эпохи; предполагается, что этот обряд был распространён у аланов, входящих в гуннский племенной союз. В *гуннско-преаварской* эпохе можно считать за верное и с протоболгарами.

7. В 568-м году появился новый, огромный кочевой народ в Карпатском бассейне, называемый обычно *аварами*, но в действительности они тождественны *вархонитам*. Относительно авар, живших на территории Венгрии, открывали значительное число могильников или участков могильников. Антропологическая разработка никак не отставала от темпа археологической разработки. Ясам сделал систематическое исследование по одному взгляду многочисленных больших серий из аварской эпохи, дающее существенные со стороны палеоантропологии новые научные результаты не только относительно антропологического облика народонаселения аварской эпохи, но и структуры аварского общества. И в данной диссертации я рассматривал несколько серий из аварской эпохи, важных с точки зрения этногенеза. Конечно, и в сериях аварской эпохи преобладают европиды. Если рассмотреть отдельные таксономические группы, обнаруживается преобладание короткоголовых, составляющих 28% всего народонаселения аварской эпохи. Нордиды (морфологическая совокупность высокого роста, с узким лицом, длинной головой, характеризующаяся грубыми чертами черепа) и кроманьониды, обладающие также грубыми геронтоморфными чертами, но широким лицом, составляют одинаково приблизительно 19%. Пропорция среди мноморских не достигает 15%; наконец надо отметить обычно *хамэкранные европиды* с археоморфными чертами, характерные для некоторых серий. Для коренных аваров типичны монголиды и

монголоиды (европо-монголоиды), они, вместе взятые, составляют около 16% населения селения аварской эпохи. Можно было диагностировать отдельные монголоидные расы при помощи критериев, выработанных на основе моей таксономической деятельности. Порядок отдельных монголоидных рас по степени их участия является следующим: байкальская (древнемонголидная), синидская (дальневосточная монголидная), саянская (низкоколическая монголидная) и центрально-азиатская монголидная с узким лицом и короткой головой. Из *европо-монголидных* енисейская раса обнаруживается в наибольшей пропорции в этой эпохе.

8. *Аварская эпоха* характеризуется тем, что на основе археологического инвентаря отделяются группы (например группы с штампованной пластинкой или с грифоном-усиком), которые могут отделяться внутри могильника и в пространстве. В аварском обществе выдающиеся лица хоронились часто одиноко. Господствующий слой также имел могильник с малым количеством погребений. Наши археологи обычно трактуют вышеупомянутые археологические инвентари неодинакового характера хронологически, несмотря на то, что во многих случаях в одном могильнике встречаются оба типа инвентаря. Важным результатом является констатация того факта, что из корреляции археологических находок с антропологическим материалом нельзя сделать однозначные выводы. По моим исследованиям, будущей задачей археологического исследования эпохи переселения народов является археологический анализ могильников или участков могильников несомненно центральноазиатского происхождения на основе как можно большего материала.

9. Обычно считается, что *венгерское завоевание страны* имело место в 896.; однако, можно предполагать, что финно-угорские племена пришли на нашу родину вместе с болгарями в 5-ом столетии, или ещё более вероятно, что это было во время 250-летнего господства авар, исторически недостаточно оцененного до сих пор. Общеизвестный факт, что венгерские племена побывали в Карпатском бассейне уже в десятилетиях до завоевания страны. Когда и каким образом произошло более раннее этническое завоевание страны, будет установлено многосторонним, комплексным исследованием, базирующимся на полной исторической объективности, на основе изучения народонаселения в 10—11 вв. всех краёв, где и в настоящее время находятся в подавляющем большинстве венгерские поселения. — Надо здесь указать на появление новой волны народа около 670 г, признанное большинством исследователей.

Прочная связь была между болгарями, говорящими на турецком языке и венграми: они часто появлялись вместе в истории. Другие народы дали венграм разные наименования; последние проливают свет и на тот или иной этап венгерской предистории, например, наименование «оногур» указывает на важнейший тюркский компонент древних венгров. Византийские источники называют венгров тюрками, как бы доказательством того, что они некогда жили в хазарском каганате, относящемся к тюркскому государству. Предками хазаров были сабиры: венгры иногда получали и это название. Наконец, встречается и наименование «башджирт» (башкир), особенно у арабских географов.

10. По прежде оформленным историческим взглядам, более подробный *антропологический анализ венгров* возможен лишь с 10-ого века. Однако «венгры-завоеватели страны» означают не венгров в целом, а их верхушку, правильнее сказать, их этнические компоненты тюркского (оногур) происхождения. Они характеризуются такими погребениями, где найдутся конские черепа и берцовые кости, кончики стрел, лук, чеканки с колчана, снаряжение лошадей, а в могилах женщин и кроме этого имеются характерные инвентари. Прибытие на территории Венгрии народа вождя Арпада подтверждено историей, известны их многочисленные маленькие могильники. Могильники простого народа, главным образом из 11-ого века, в первую очередь в центральных областях, являются этнически венгерскими, так как в то время уже прекратилась роль кольца для волос как этнического признака.

С целью более лёгкого сопоставления я повторяю: для народонаселения *аварской эпохи* внутри европидов характерны пропорция брахикранных, и значительное участие кроманьонидов и нордоидов; далее очень важным является соотношение монголоидных и монголоидных, составляющее 16%. Если рассмотреть вместе народонаселение *эпох завоевания страны и Арпадов*, среди европидны хлидируют нордоидный и средиземноморский типы, оба расовых компонента обнаруживаются и среди верхушки венгров-завоевателей страны. Пропорция кроманьонидов та же самая что в аварской эпохе, а участие брахикранов значительно меньше. Следовательно, в 10—11 вв. наступила не брахицефализация, а обратное явление (субституция народонаселения). Ещё одно значительное отличие: *монголоиды в собственном смысле слова совсем не встречаются среди древних венгров*, а только монголоиды (европо-монголоиды), пропорция которых в эпохах завоевания страны и Арпадов немногим больше 6%.

11. Венгры-завоеватели страны уже достигали уровня классового общества, офор-

мился кочевой феодализм и было различимо по крайней мере три слоя: старейшины и верхушка, связанная с ними в большой семье, воюющие холопы, а также военная дружина, последняя была этнически неоднородна, и наконец толпа наибольшего числа простого народа. Относительно антропологического облика отдельных общественных слоёв я установил нижеследующие:

а) Для верхушки самые характерные туранидные, уральские, памирские и другие брахикранные расовые компоненты.

б) Антропологический облик *среднего слоя* определённо отходит от облика верхушки, хотя расовые компоненты, составляющие средний слой, обнаруживались в меньшем числе и в верхушке. Самые существенные компоненты этого воюющего слоя средиземноморская, нордоидная (это может быть средиземноморский тип высокого роста также) и памиро-ферганская расы. Очень характерно, что туранская и уральская (угорская) расы почти совершенно отсутствуют в этом слое.

в) Антропологические компоненты *простого народа* можно характеризовать на основе серий с большим числом случаев. Если рассмотреть их вместе, средиземноморский и нордоидный компоненты являются наиболее значительными, как и в среднем слое, но кроме них значительно и участие кроманьонидных. Обычно кроманьонидная А раса обнаруживается в большей степени, а в некоторых случаях значительно участие и кроманьонидного Б компонента в народонаселении и это надо считать типичным, именно вследствие его редкого появления.

12. В своей диссертации я сообщил новые данные о наличии символической и хирургической трепанации, которую надо считать индикатором венгерской народности — без учёта общественного положения — точно так, как например, типичный археологический предмет.

13. Этнический спектр венгров в 10—11 вв. очень многоцветный, а венгры, относящиеся к угорской языковой семье, преобладают в нём, поэтому венгерский язык стал единовластным в центральных областях бассейна Среднего Дуная. К этому прибавляется в существенной мере почти постоянное наличие степных кочевых народов, начиная с гуннов, продолжая с протоболгарами и аvaraми и кончая с венграми-завоевателями страны. Хотя Карл Великий сломил господство аваров в Паннонии около 800 г., аваро-венгерское дальнейшее сожительство можно доказывать на многих территориях страны, особенно в Затисском краю. В этой диссертации Сарваш—Какапуста—Кеттёшхалом служат важным доказательством, а также аваро-венгерский могильник подобного характера Ракоцифалва—Каштейдомб, о котором упоминается только в рукописи.

С точки зрения венгерского этногенеза очень важной является связь с болгарами. О поволжских болгарах в 8—9 вв. даёт хорошую картину антропологический материал могильника, находящегося около посёлка Большие Тарханы, исследованный АКИМОВОЙ. Название Тарханы соответствует венгерскому Таркань, что часто встречается в Венгрии. Я имел возможность изучать этот материал в Москве, с таксономической точки зрения. АКИМОВА установила, что венгры-завоеватели страны, находившиеся между Дунаем и Тиссой, исследованные ранее мною, во многом соответствуют поволжским болгарам. Таксономический анализ, сделанный мною, приводит к результату, что короткоголовие с европидной характеристикой (с большими или меньшими памирскими чертами), туранские и длинноголовый компонент встречаются на обоих местах, однако в то время как у венгров-завоевателей страны, обнаруженных между Дунаем и Тиссой, важна и уральская раса, у поволжских болгаров вместо этого находятся кроманьониды (Андроновский тип). — На черепах поволжских болгар во многих случаях наблюдалась и символическая трепанация.

14. Раньше бросился в глаза контраст, выражающийся в том, что группа, названная по археологическому инвентарю венграми-завоевателями страны, после палеоантропологического исследования показывала черты, характерные для племенных групп тюркского происхождения, между тем венгры без всякого сомнения относятся к угорским народам. Целью этой диссертации была, чтобы снять кажущееся противоречие, когда я рассмотрел новые факты относительно периода от 5-го до 12-го вв. этногенеза венгров, только касаясь более ранние периоды, и доказал наличие до сих пор ещё не обнаруженных связей.

A szerző címe: DR. LIPTÁK PÁL
Szeged, Tánácsics u. 2.
JATE Embertani Intézete